



เรื่อง
การขุดแต่งวัดพระเมรุ
จังหวัดนครปฐม

ของกองโบราณคดี กรมศิลปากร

กรมศิลปากร

พิมพ์ถวายพระภิกษุสามเณรในเทศกาลเข้าพรรษา

พ.ศ. ๒๔๘๒

พิมพ์ที่โรงพิมพ์พระจันทร์

915. 9303
๗5287
๔.1



เรื่อง
การขุดแต่งวัดพระเมรุ
จังหวัดนครปฐม

ของกองโบราณคดี กรมศิลปากร

กรมศิลปากร

พิมพ์ถวายพระภิกษุสามเณรในเทศกาลเข้าพรรษา

พ.ศ. ๒๔๘๒

พิมพ์ที่โรงพิมพ์พระจันทร์

เลขห้อง 313

เลขหมู่ 915.9303

ค 5288

เลขทะเบียน 0.1

NATIONAL LIBRARY OF THAILAND



31111004050140

คำนำ

ในฤดูกาลเข้าพรรษา กรมศิลปากรเคยเปิดหอสมุดและพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ ให้พระภิกษุสามเณรเข้าชมปีละ ๒ วัน คือแรม ๔ ค่ำ เดือน ๘ วัน ๑ และแรม ๕ ค่ำอีกวันหนึ่งทุกปีมา และในโอกาสนี้กรมศิลปากรได้เคยพิมพ์หนังสือถวายพระภิกษุสามเณรด้วยปีละเรื่อง หนังสือที่แจกนี้โดยมากท่านอธิบดีเป็นผู้เรียบเรียง แต่ในปีนี้ ได้อนุมัติให้กองโบราณคดี เป็นผู้หาเรื่องพิมพ์

เมื่อปลายสัปดาห์ก่อนและต้นสัปดาห์นี้ กองโบราณคดี ได้มีส่วนร่วมกับเจ้าหน้าที่ของสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพทิศ l'Ecole Française d'Extrême Orient, Hanoi ไปทำการขุดแต่งวัดพระเมรุ จังหวัดนครปฐม กองโบราณคดีได้ถูกถามอยู่เนือง ๆ ว่าเหตุใดฝรั่งเศสจึงรู้ว่า เมืองเรามาของโบราณอยู่ที่ตรงนั้น ตรงนี้ ข้าพเจ้าได้ชี้แจงไปทุกคราวที่มีผู้ถามมาว่า วัดพระเมรุนั้นฝรั่งเศสไม่ได้มารู้จักก่อนเรา เรารู้จักมานานแล้วทั้งได้ขุดค้นขุดขุดไว้เป็นโบราณสถานแห่งชาติด้วย และการขุดที่วัดนี้ก็เพราะฝ่ายเราเป็นผู้เสนอ เพราะเรายังไม่มีทุนที่จะขุดเอง ฝ่ายเขามีทุนและต้องการจะทำการตรวจสอบโบราณวัตถุสถานสมัยทวารวดี เราจึงได้เสนอวัดนี้ให้เขา เมื่อเขาได้มาเห็นสถานที่เป็นที่พอใจพร้อมทั้งได้รับอนุมัติจากฝ่ายเรา จึงได้ทำการขุดกันขึ้น เช่นนี้ เพราะฉะนั้นถ้าเราได้พิมพ์

เรื่องราวการขุดแต่งวัดพระเมรุให้พระภิกษุสามเณรและประชาชน
ทราบเสียสักทีเห็นจะเป็นการดี ด้วยเหตุนี้หนังสือถวายพระ
เข้าพรรษาปี^{๒๕} กองโบราณคดี จึงเลือกเอารายงานการขุดแต่งวัด
พระเมรุ ซึ่งได้เรียบเรียงเสนอท่านอธิบดีกรมศิลปากร เมื่อ
ต้นปี^{๒๕} พิมพ์ถวายพระภิกษุสามเณร แต่ขอให้ท่านทั้งหลาย
ทราบว่าเป็นรายงานอย่างย่อที่สุดพอให้รู้เรื่องราวเท่านั้น เพราะ
รายงานการขุดแต่งของโบราณที่ถูกต้อ^๒งนั้น ไม่ใช่เป็นการเล่าเรื่อง
โดยธรรมดา จะต้องมีการว่าวันไหนขุดที่ตรงไหน ได้พบ
อะไรบ้าง เป็นของฝีมือช่างสมัยไหน ๆ ล^๒ ทั้งจะต้องมีรูปภาพ
ประกอบด้วย การพิมพ์หนังสือเช่นนี้ต้องลงทุนมากจึงจะทำให้
กรมศิลปากรยังไม่มีทุนพอที่จะพิมพ์หนังสือเช่นนี้ถวายพระเป็น
จำนวนตั้งหมื่นได้ จึงต้องใช้รายงานย่อฉบับนี้ ซึ่งพอให้รู้
เรื่องราวของการขุดแต่งโดยย่อเท่านั้น หวังใจว่ารายงานฉบับนี้
จะเป็นเครื่องประดับสติปัญญาแก่พระภิกษุสามเณรที่ได้รับพอสมควร.

บริบาลบุรีภัณฑ์

กองโบราณคดี กรมศิลปากร

๒๘ กรกฎาคม ๒๔๘๒

การขุดแต่งซากโบราณสถาน (วัดพระเมรุ) ตำบลสวนนันทอุทยาน จังหวัดนครปฐม^๑

โบราณสถานในประเทศไทยมีมากมายหลายแบบ เพราะเป็นของสร้างติดต่อกันมาหลายยุคหลายสมัย ในการบำรุงรักษาโบราณสถานต่างๆ เหล่านี้ตกอยู่ในหน้าที่ของกรมศิลปากร คือตามพระราชบัญญัติว่าด้วยโบราณสถาน ศิลปวัตถุ โบราณวัตถุ และการพิพิธภัณฑ์แห่งชาติ พุทธศักราช ๒๔๗๗ มาตรา ๖ ให้กรมศิลปากรจัดทำบัญชีโบราณสถานขึ้นไว้ กรมศิลปากรได้จัดการตามพระราชบัญญัติและประกาศขึ้นบัญชีไว้แล้วเป็นคราวๆ เท่าที่ได้สำรวจพบหรือเท่าที่คณะกรรมการ จังหวัดแจ้งมาให้ทราบ ตั้งแต่เริ่มขึ้นบัญชีโบราณสถานมาจนถึงเวลานี้เป็นโบราณสถานถึง ๘๒๕ แห่ง และโบราณสถานอื่นได้ขึ้นบัญชีไว้ตามพระราชบัญญัตินี้ กรมศิลปากรมีนโยบายในการที่จะบำรุงรักษาและค้นคว้าหาความรู้แยกออกได้เป็น ๓ ประการ คือ

- ก. การรักษา (Preservation)
- ข. การซ่อม (Restoration)
- ค. การขุดค้น (Excavation)

๑ รายงานฉบับนี้ นายตรี อมาตยกุล หัวหน้าแผนกกลางกองโบราณคดีเป็นผู้เรียบเรียง หาดวงบริบาลบุรีภัณฑ์เป็นผู้ตรวจแก้ไข

สำหรับในเรื่องการรักษานั้น กรมศิลปากรได้ปฏิบัติไปแล้ว ตามกำลังเงินงบประมาณที่จะทำได้ โดยได้ตั้งเจ้าพนักงานดูแลรักษาความสะอาดขึ้นไว้เป็นบางแห่งบ้าง ขอแรงทางบ้านเมือง ช่วยเหลือโดยแบ่งแรงงานของคนค้ำเงินรัฐอุปการและนักโทษมา ช่วยตกแต่งและตัดต้นไม้ที่ขึ้นอยู่ในโบราณสถานบ้าง และขอ แรงทางคณะสงฆ์ให้เป็นธุระช่วยจัดจ้างคนงานทำการ ถากถางเป็น ครั้งเป็นคราวบ้าง เช่นที่จังหวัดลพบุรี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา จังหวัดสุโขทัย และอำเภอเมืองพิมาย จังหวัดนครราชสีมา เป็นต้น ส่วนการซ่อมโบราณสถานที่ปรักหักพังให้คืนดีเหมือน อย่างเป็นของเดิมนั้นเป็นสิ่งที่ต้องลงทุนมาก โดยกรมศิลปากรได้ คำนวณแล้วว่าถ้าจะทำการซ่อมให้ทั่วทั้ง ประเทศในคราวเดียวกัน แล้วก็ต้องลงทุนหลายสิบล้านบาท ซึ่งในเวลานี้ยังไม่สามารถ จะทำเช่นนั้นได้ จึงต้องเลือกซ่อมแต่เฉพาะโบราณสถานที่เห็น ว่าฝีมือช่างงามและตกอยู่ในสภาพที่น่ากลัวอันตรายมากกว่าแห่ง หนึ่งตามลำดับไปและตามกำลังเงินที่จะทำได้

ส่วนการขุดค้นนั้น เป็นงานชั้นสูงสุดในทางโบราณคดี จำเป็นจะต้องใช้ผู้เชี่ยวชาญงานจริงๆ และต้องยอมลงทุนมากจึง จะเห็นผลที่ได้ลงทุนทำ แต่ในปัจจุบันนี้โบราณสถานที่สำคัญๆ ซึ่งจำเป็นจะต้องเริ่มการขุดค้นก่อนนั้น มักจะอยู่ในป่าหรือในที่ ไกลจากชุมชน ไม่มีหนทางไปมาได้โดยสะดวก ถ้าทำการขุดค้น สำเร็จลงแล้วก็จำเป็นต้องตั้งคนรักษาและทำรั้วล้อมรอบ ซึ่งจะต้องตั้ง

งบประมาณเพิ่มขึ้นอีกเพื่อป้องกันอันตรายอันเนื่องจากถูกคนลอบ
ลักขุด เมื่อระลึกถึงประโยชน์ส่วนรวมของบ้านเมืองแล้ว การ
ขุดค้นโดยใช้เงินงบประมาณโดยตรงจึงหาควรทำในเวลานี้ไม่ แต่
ถึงอย่างไรก็ดี กรมศิลปากรก็ได้เล็งเล็งความตั้งใจในการขุดค้น
โบราณสถานอันเป็นสิ่งที่ได้ประโยชน์ในการศึกษาโบราณคดีอย่าง
ยิ่งยวดเสียทีเดียว ได้ขอมอบอนุญาตให้ชาวต่างประเทศที่มีความรู้และ
หลักฐานดี เข้ามาทำการขุดค้นโดยทุนรอนของเขาเอง โดย
กรมศิลปากรได้ส่งเจ้าหน้าที่ออกไปควบคุมการขุดค้นโดยตลอด
ประการหนึ่งอีกประการหนึ่งได้ตกลงกับสำนักฝรั่งเศสแห่งปลาย
บูรพทิศ l'Ecole Française d'Extrême Orient, Hanoi ในอันที่
จะร่วมมือกระทำการขุดค้นโบราณสถาน โดยแบ่งกันออกค่าใช้จ่าย
จ่าย คือค่าแรงการขุดค้นเป็นของเขา ค่ารับรองและค่าพาหนะ
ในประเทศไทยเป็นของเรา ส่วนผลที่ได้นั้นเรามีสิทธิเลือกของ
ดี ๆ ไว้ก่อน เหลือจากนั้นแบ่งให้เขาเลือกเอาไปบ้าง ในการ
ร่วมมือขุดค้นกับสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพทิศนี้ กรมศิลปากร
รู้สึกว่าได้ประโยชน์ในการขุดค้นมาก โดยใช้เงินงบประมาณแต่น้อย
ข้อตกลงว่าด้วยการร่วมมือทางเทคนิคระหว่างกรมศิลปากร
กับสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพทิศ ได้ลงนามกันเป็นทางการ
ที่กรุงเทพฯ ในระหว่างอธิบดีกรมศิลปากรกับผู้ประศาสน์-
การสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพทิศ^๒ เมื่อวันที่ ๒๔ ธันวาคม
พุทธศักราช ๒๔๘๐

๑ หอวงวิจิตรวาทการ รัฐมนตรี

๒ ศาสตราจารย์ ยอร์ชเซเดต์.

หลังจากได้ลงนามในสัญญากันแล้ว ผู้ประสานงานสำนักฝรั่งเศส ฯ ได้ส่ง ม. ปิแอร์ คูปองต์ สมาชิกแห่งสำนักฝรั่งเศส แห่งปลายบูรพทิศ เข้ามาทำการขุดค้นซากโบราณสถาน (วัดพระเมรุ) ที่ตำบลสวนนันทอุทยาน จังหวัดนครปฐมเป็นครั้งแรก ม. ปิแอร์ คูปองต์ได้ออกจากกรุงเทพฯ ฯ ไปทำการขุดค้นที่จังหวัด นครปฐมตั้งแต่วันที่ ๒๔ มกราคม ๒๔๘๑ จนถึงวันที่ ๒๔ พฤษภาคม ๒๔๘๒ รวมเป็นเวลา ๔ เดือนเต็ม ผลแห่งการขุดค้นมีดังต่อไปนี้

วัดพระเมรุนี้ กรมศิลปากรได้ขึ้นบัญชีไว้เป็นโบราณสถาน สำหรับชาติ และได้ประกาศในหนังสือราชกิจจานุเบกษาแล้วตั้งแต่วันที่ ๒๕ กุมภาพันธ์ ๒๔๗๘ รูปทรงสี่เหลี่ยมแต่เดิมเป็นมูลดิน รูปกลมสูงประมาณ ๑๐ เมตร วัดผ่าศูนย์กลางประมาณ ๘๐ เมตร บนเนินดินนี้มีต้นหญ้าและต้นไม้ใหญ่ๆ ขึ้นอยู่เต็มไปหมด ได้เริ่มลงมือถากถางและตัดต้นไม้เล็ก ๆ ออกตั้งแต่วันที่ ๒๑ จนถึงวันที่ ๒๘ มกราคม จึงสำเร็จพอจะลงมือทำการขุดค้นได้

การขุดแต่งได้เริ่มลงมือตั้งแต่วันที่ ๒๘ มกราคม โดยจ้างราษฎรทำงานวันละ ๕๐ คน ๆ หนึ่งค่าแรงวันละ ๖๐ สตางค์ แบ่งเป็น ๕ กอง ๆ ละ ๑๐ คน (แต่ได้จ้างราษฎรทำการขุดเพียง ๒ วัน เท่านั้นเพราะค่าแรงแพง) การขุดค้นครั้งแรกได้จัดแบ่งออกเป็น ๒ พวก คือ เริ่มทำจากสิ่งที่ยังไม่รู้เพื่อพบสิ่งที่จะทำให้รู้พวก ๑ กับอีกพวก ๑ เริ่มจากสิ่งทึบแล้วเพื่อให้ได้ความรู้มากขึ้น พวกหลังนี้ได้ให้เริ่มลงมือขุดชนดินและอิฐหักกากปูนออกจากยอดเนินตรง

กลางซึ่งเข้าใจว่าจะเป็นยอดสรุป และให้ตามลงไปให้ลึกจนถึงพื้นดิน ส่วนพวกแรกให้เริ่มขุดร่องจากข้างนอกขานโบราณสถานตรงเข้าไปหาศูนย์กลางของโบราณสถาน ซึ่งได้เริ่มพร้อมกัน ๓ ทาง คือ ทางทิศเหนือแห่ง ๑ ทางทิศตะวันตกแห่ง ๑ และทางทิศได้อีกแห่ง ๑ และผลแห่งการขุดค้นของ ๓ กองนี้คงได้พบฐานเจดีย์ทั้ง ๓ ด้าน และเมื่อได้พบแล้วก็ขุดตามต่อไปโดยตัดเป็นร่องพอกนัยนขุดได้สบาย การขุดเป็นร่องเขาไปรอบฐานเจดีย์ด้านนอกนี้ใช้แรงงานเพียง ๒๐ คน คือแบ่งเป็น ๔ กอง ๆ ละ ๕ คน (ได้ขุดบรรจบรอบทั้ง ๔ ทิศเมื่อวันที่ ๒๕ เมษายน ๒๔๘๒)

เนื่องด้วยค่าแรงในการจ้างราษฎรนั้นออกจะแพง ม. ปิแอร์ ดูปองต์เห็นว่าจะทำการขุดไม่สำเร็จ เพราะจำนวนเงินมีจำกัดประการหนึ่ง และอีกประการหนึ่งราษฎรนั้นควบคุมยาก ต้องคอยว่ากล่าวตักเตือนไปทุกๆ คนซึ่งทำให้หนักใจ และทำให้งานเฉื่อยช้าไม่เร็วทันความประสงค์ จึงได้เปลี่ยนมาจ้างนักโทษซึ่งมีหัวหน้าและผู้คุมควบคุมกันลงมาเป็นชั้น ๆ ทำให้สะดวกและเบาใจขึ้นทั้งค่าจ้างแรงงานนักโทษก็ต่ำเพียงแรงละ ๓๐ สตางค์เท่านั้น และสะดวกในการควบคุมด้วย ม. ปิแอร์ ดูปองต์จึงได้จ้างแรงงานนักโทษเพิ่มขึ้นอีกจนถึง ๕๐ คน โดยแบ่งให้ทำการขุดเปิดดินซีกทางทิศตะวันตกออกไปก่อน ซึ่งซีกนี้ได้สำเร็จบริบูรณ์เมื่อวันที่ ๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๘๒ และด้านทางทิศตะวันออกนั้นได้ทำการเปิดดินออกตั้งแต่วันที่ ๑ ถึงวันที่ ๒๒ พฤษภาคม สกนั แต่เวลา

นี้ยังไม่สำเร็จเรียบร้อยดี จะต้องใช้เวลาชุดแต่งอีกประมาณ ๑ - ๘ วันจึงจะสำเร็จ แต่เนื่องจาก ม. ปิแอร์ ดูปองต์จะต้องกลับไปให้ถึงฮานอวก่อนที่ศาสตราจารย์ ขอรช เซเตส์ จะลาไปพักผ่อนยังประเทศฝรั่งเศส และถึงฤดูฝนแล้วจะชุดต่อไปอีกไม่สะดวก จึงได้ยุติการชุดคันไไว้เพียงเท่านั้น

รูปร่างของสถานที่ ๆ ได้ทำการชุดคันนี้ คือ ตรงกลางเป็นรูปสதுปกลมใหญ่ ฐานสதுปเป็นสี่เหลี่ยม มีฐานสำหรับตั้งพระพุทธรูปศิลาใหญ่ ก่อด้วยอิฐเป็นรูปครึ่งวงกลมทั้งสี่ทิศ ที่ ๆ ตั้งพระพุทธรูปนี้เท่าที่พบได้พบเพียง ๒ อันเท่านั้น คือทางทิศตะวันออกกับทิศเหนือ ทางทิศตะวันออกยังบริบูรณ์ดี ส่วนทางทิศเหนือเหลือซากเพียงครึ่งเดียว ตรงที่ ๆ ตั้งพระพุทธรูปนี้ทำเป็นมุขยื่นออกไป เข้าใจว่าจะเหมือนกันทั้งสี่ทิศ เพราะเท่าที่พบทางทิศตะวันออกปรากฏว่ายังมีรอยหลุมสำหรับตั้งเสาอยู่ ๒ อัน เป็นหลุมใหญ่ยาวประมาณ ๘๐ เซนติ กว้างประมาณ ๕๐ เซนติ พระพุทธรูปศิลาขนาดใหญ่พบที่วัดพระเมรุก่อนแล้วมี ๕ องค์ด้วยกัน คืออยู่ที่ในโบสถ์วัดพระปฐมเจดีย์องค์ ๑ ที่วัดพระเมรุ จังหวัดพระนครศรีอยุธยาองค์ ๑ (องค์นี้สมัยศรีอยุธยา เชิญไปไว้ที่วัดมหาธาตุในพระนคร ถึงรัชกาลที่ ๓ พระยาไชยวิชิต เผือก นำไปไว้ที่วัดพระเมรุริมคลองสระบัว) อีก ๓ องค์พบแต่พระเพลากับฐานบัว อยู่ที่ระเมียงพระปฐมเจดีย์พิพิธภัณฑสถาน ฯ ใน การชุดคันคราวนี้ได้พบก่อนพระขงจื๊อเพิ่มขึ้นอีกก่อน ๑ พระเพล

ข้างขวาซีก ๑ กับส่วนหนึ่งของพระอุระชั้น ๑ ข้อพระหัตถ์ ๑ กับ
 นิ้วพระหัตถ์ ๕ - ๖ นิ้ว รูปพระสถูปวัดพระเมรุนี้ คล้ายกับสถูป
 อานันทเจดีย์ที่เมืองกุฏาม คือมีสถูปใหญ่เป็นศูนย์กลางซีกมุมเป็น
 วิหารออกไปจากตัวสถูปทั้ง ๔ ด้าน ที่แกนสถูปทำซุ้มตั้งพระพุทธร
 รูปที่เป็นประธานของวิหารด้านละองค์ ต่างกันแต่ที่อานันทเจดีย์
 เขาทำเป็นที่ประดิษฐานพระยืน ที่วัดพระเมรุทำเป็นที่ประดิษฐาน
 พระนั่ง

เรื่องที่ตั้งพระพุทธรูปนี้เข้าใจว่าจะถูกต้อง และจะพยายาม
 สืบสวนแผนผังโบราณสถานของอินเดียหรือของประเทศอื่นที่
 อายุรุ่นราวคราวเดียวกันเพื่อเทียบเคียงกันดูให้ได้ความรู้กว้างขวาง
 ออกไปอีก

ในระหว่างที่ตั้งพระพุทธรูปบนสถูปใหญ่ทั้งสี่ทิศนี้ ได้ทำ
 เป็นคดมีหลังคาถันฝนและทำทางเดินเหมือนกันได้โดยรอบ (ve-
 stibule) ซากของคดนี้ยังเหลือปรากฏอยู่ทางทิศตะวันออกและ
 ตะวันออกเฉียงเหนือ โดยมีผนังเหลืออยู่สูง ๒ เมตรบ้าง ๓ เมตร
 บ้าง และมีประตูทางเข้าตรงมุมทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือเหลือ
 อยู่ประตูหนึ่ง ประตูนี้กว้างประมาณ ๑.๒๐ เมตร ภายนอกผนังคด
 นี้ฉาบปูนผิวและคงทำเป็นช่อง ๆ สำหรับบรรจุพระพิมพ์ เพราะ
 เท่าที่ขุดพบพระพิมพ์ ได้พบบนฐานสถูปนี้เป็นส่วนมาก และต่อ
 จากคदनออกไปไม่ได้พบพระพิมพ์เลย

จากคदनออกไปคงจะมีบรรไดลงไปยังฐานชั้นล่างทั้งสี่ทิศ

แต่มาได้พบบรรได เนื่องจากตอนต่อจากคตออกไปอิฐได้ถูกทำลายเสียเป็นส่วนใหญ่

ตรงกลางสถูปนั้นกลวง เพราะเมื่อได้เปิดอิฐหักกากปูนออกไปคงพบขอบฐานชั้นล่างยังเรียบรอยดีไม่ใช่ก่อทับ ตอนล่างได้ก่อเป็นขอบโค้งเป็นวงกลม ยังมีลวดบัวโค้งเป็นแนวรูปวงกลมเหลืออยู่ทางทิศใต้มาก แสดงให้ทราบได้แน่ว่าจะเพาะสถูปใหญ่องค์กลางนี้ผู้สร้างตั้งใจก่อให้เป็นรูปกลมมาแต่เดิมไม่มีรอยแก้ไขเพิ่มเติมใหม่แต่อย่างใด ตรงกลางสถูปนี้ได้ขุดลึกลงไปจนถึงพื้นดินเดิม คือขุดลึกลงไปจากยอดสถูปประมาณ ๘ เมตร ได้พบดินเหนียวปนทรายอยู่มาก และโดยจะเพาะทางทิศใต้ของศูนย์กลางสถูปได้พบทรายกองอยู่เป็นอันมาก เข้าใจว่าแต่เดิมน้ำคงจะขึ้นถึงบริเวณนี้จึงต้องเอาทรายมาโรยไว้สำหรับให้ดูน้ำถ้ามีจะนั้นนานเข้าสถูปคงจะทรุดโดยน้ำซึมเข้ามาเสมอ ๆ ทำให้ดินอ่อนตัวลง ตรงกลางสถูปนี้ได้พบเศษทองใบบาง ๆ ชั้น ๑ หน้าประมาณ ๒ หุน เข้าใจว่าจะเป็นส่วนหนึ่งของดอกไม้ทองคำสำหรับฝังในเวลาก่อฤกษ์โบสถ์หรือเจดีย์วิหารแต่โบราณตามอย่างประเพณีในอินเดีย ดอกไม้ทองคำนี้ได้เคยพบที่พังคึกคราวหนึ่งเมื่อคราวที่ราชบัณฑิตยสภาได้ทำการขุดค้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๐

๑ วัดพระเมรุ^๕ ได้ถูกทำลายหลายคราว ตั้งแต่สร้างพระปฐมเจดีย์ในรัชกาลที่ ๔ และคราวสร้างถนนรถไฟในรัชกาลที่ ๕ และทำลายกันเรื่อย ๆ อีกนานจึงได้ขึ้นบัญชีหวงห้าม.

แต่ที่วัดพระเมรุ^{นี้}ได้มีผู้ลักขุดกันกันมาแล้วมากต่อมาก จึงไม่มี
ของที่มีค่าเหลืออยู่ และโดยกะเพาะตรงกลางสถูป^{นี้}ก็มีรอยเจาะ
ลึกลงไป ๒ แห่ง คือตรงกลางแห่งหนึ่ง กับขุดชอนจากทิศ
ตะวันออกลงไปจนถึงฐานพระสถูปอีกแห่ง ๑ ทั้ง ๒ แห่ง^{นี้}ผู้ขุด ๆ
เป็นช่องเพียงเอาตัวลอดลงไปได้เท่านั้น แต่การลักขุด^{นี้}เข้าใจ
ว่าคงจะขุดกันมาตั้งแต่ต้นกรุงเป็นเมืองร้างแล้ว ซึ่งต่อมาเป็น
เหตุให้บุคคลชั้นหลังพากันเชื่อถือว่าอุโมงค์ที่ถูกลักขุด^{นี้}เป็นของ
ทำไว้แต่เดิม ซึ่งอาจจะไปทะลุออกที่วัดธรรมศาลาได้

ต่อจากตัวสถูปออกมาเป็นเจดีย์บริวารอยู่ตรงมุมทั้ง ๔ มุม
มุมเจดีย์ทำเป็นเหลี่ยมย่อมอย่างแบบไม้สิบสอง ที่เจดีย์ทำเป็น
ฐานรูปครึ่งวงกลม ตั้งติดไว้ตรงริมด้านนอกที่สุด ๒ ด้านด้วยกัน
รวมเจดีย์ ๔ องค์และมีฐานรูปครึ่งวงกลม ๔ ฐาน ฐานเหล่านี้แต่
เดิคงจะปั้นสิ่งใดติดไว้ข้าง ๆ ฐานละ ๒ ตัว เพราะยังพบซาก
เหลืออยู่ทางด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ๒ ตัว (แต่เวลานี้ได้ถูก
ลอกทำลายเสียแล้ว) ฐานเหล่านี้คงจะเป็นฐานสำหรับวางเครื่อง
บูชาพระสถูป หรือมีฉนวน^{นี้}ก็คงจะเป็นที่รองฐานพระปูนปั้นองค์
ใหญ่ ๆ ซึ่งปั้นติดไว้กับซุ้มเจดีย์ เพราะได้พบพระอังสาปูนปั้นและ
กลีบบัวกลีบใหญ่ ๆ ซึ่งแสดงว่าได้ปั้นไว้สำหรับเป็นบัวรองฐาน
พระพุทธรูป แต่ข้อ^{นี้}เป็นแต่สันนิษฐานเท่านั้น

ได้พบทางเข้าสถูป ๔ ทาง ทำเป็นมุขยื่นออกมาทั้ง ๔ ทิศ
ฐานเป็น ๔ เหลี่ยม มีอิฐก่อเป็นรูปครึ่งวงกลมบนฐาน^{นี้}และต่อ

จากครึ่งวงกลมไปเป็นบรรทัดลาดน้อย ๆ ทำสูงขึ้นไปหาสฎป ในระหว่างทางเข้าทั้ง ๔ ทิศนี้คงจะให้เป็นซุ้มโคปุระมีหลังคาเพื่อกันฝน แต่คงไม่ได้ก่อผนังที่บอย่างคดโค้งคัสฎปใหญ่ คงทำแต่หลังคาแล้ววางเสาต้นใหญ่ ๆ รับเป็นระยะ ๆ ไป เพราะเท่าที่ขุดพบทางทิศตะวันตกนั้นมีหลุมตามแนวทางขึ้นตรงไปยังสฎปหลายหลุม ซึ่งหลุมเหล่านี้ได้ก่ออิฐไว้อย่างเรียบร้อย ซึ่งไม่น่าเชื่อว่าจะเป็นรอยลักขุดใหม่ คงจะเป็นหลุมมาแต่เดิมเป็นแน่

ในระหว่างฐานชั้นล่างกับเจดีย์บริวารได้ทำเป็นชานชั้นออกไปประมาณ ๖๐ ซม. พอเดินได้โดยรอบทั้ง ๔ ทิศ แต่บางแห่งมีอิฐก่อทับข้าง ซึ่งเข้าใจว่าจะเป็นอิฐที่มาก่อนเพื่อเปลี่ยนแปลงรูปทรงใหม่ เมื่อขุดครั้งแรกซึ่งยังเปิดดินออกไม่หมดทำให้สงสัยอยู่พักหนึ่งว่ารูปร่างของมุขทางขึ้นที่ยื่นออกไปทั้ง ๔ ทิศนั้นเขาทำไว้ไม่เหมือนกันเลยสักแห่งเดียว ต่อมาเมื่อเปิดดินออกหมดแล้วจึงได้ความว่ามีหลายแห่งที่ก่อขึ้นใหม่ คือเอาอิฐมาเรียงทับไว้เฉย ๆ ซึ่งทำให้นั่งน ส่วนรูปทรงของเดิมนั้นด้านเหนือเหมือนกันกับด้านใต้ และด้านตะวันออกเหมือนกันกับด้านตะวันตก อิฐที่ก่อขึ้นใหม่เหล่านี้ถ้าอยู่ขอบนอกออกไปได้ให้ขุดออกหมด เพื่อป้องกันมิให้ผู้อื่นพลอยเข้าใจผิด ส่วนที่อยู่ทับบนรอยก่อเดิมก็ขุดเขาลงไปจนถึงรอยก่อเดิมและขุดดินผิวออกหมด เหลืออิฐที่ก่อทับใหม่เป็นแนวอยู่ ๒-๓ แห่งพอให้สังเกตได้ว่าสิ่งใดเป็นของใหม่และสิ่งใดเป็นของเก่า

ทางทิศตะวันตกได้พบอิฐก่อเป็นรางขนานกันไป ๔ รางด้วยกัน ขนาดรางกว้างประมาณ ๑๐ ซม. ห่างกันประมาณ ๒ เมตร รางนี้ทอดยาวจากทิศเหนือไปทางทิศใต้ไปต้นอยู่ภายใต้ฐานเจดีย์บริวาร ยังไม่ทราบว่ารางนี้ทำไว้สำหรับประโยชน์อย่างใด อิฐที่ก่อไว้ทางทิศชั้นเดิมเข้าใจว่าเป็นอิฐก่อไว้โดยไม่ใช้ปูนสอ แต่เมื่อได้ขุดดินออกหมดและฝนตกชะลงมา จึงปรากฏว่ามีของชนิดหนึ่งซึ่งใช้แทนปูนสอ ของที่ใช้แทนปูนสอนี้เป็นคล้ายหินอ่อนหรือที่เรียกว่าหินไข่ปลา บดค่อนข้างละเอียดผสมกับทรายและยางไม้ชนิดหนึ่งซึ่งเหนียวคล้ายกาว เพราะสังเกตดูสอที่ใช้ันั้นจับติดแน่นสนิทเป็นเนื้อเดียวกัน ถ้าหากว่าฝนไม่ชะลงไปแล้ว สอเหล่านี้จะไม่เลบออกมานอกอิฐเลย เจ้าหน้าที่กองโบราณคดีได้เก็บมาเป็นตัวอย่างด้วยแล้ว กรมศิลปากรจะได้ส่งตัวอย่างนี้ไปให้กรมวิทยาศาสตร์แยกธาตุว่ามีส่วนผสมอย่างใดบ้าง ซึ่งอาจจะเป็นประโยชน์ในการสอบสวนความรู้ในเรื่องสอครั้งสมัยทวารวดีนี้เป็นอย่างยิ่ง สอนี้ได้พบทางทิศตะวันตกมากทางทิศเหนือมีอยู่บ้างแต่ไม่มากนัก จะเนื่องด้วยทางทิศตะวันตกขุดเสร็จก่อนแล้วฝนชะลงมาหรือประการใดยังไม่ทราบแน่ การที่จะตรวจสอบให้แน่นอนจะต้องรอไว้ปีหน้า เพราะปีนี้ทางด้านทิศตะวันออกและด้านใต้ยังขุดไม่สำเร็จบริบูรณ์

โบราณสถานแห่งนี้จะเพาะด้านที่ได้เปิดดินออกและทำความสะอาดเสร็จเรียบร้อยแล้ว ปรากฏว่าได้พบอิฐก่อทับกันชั้นหลาย

ครั้ง ซึ่งเป็นการก่อสร้างของเดิมขึ้นไปบ้าง ก่อทับและขยายของเดิมให้กว้างยาวออกไปบ้าง ได้พบทางคันไถและคันเหนือโดยมาก ทางด้านตะวันออกได้พบบ้าง ส่วนทางด้านตะวันตกไม่ได้พบเลย เพราะทางด้านนี้ได้ถูกลักขุดหรือถูกรื้อออกไปเสียเป็นจำนวนมาก ซากที่ยังเหลืออยู่ก็เหลือเพียงฐานเดียว ๆ เท่านั้น

การที่จะทราบได้ว่าแห่งใดเป็นของเดิม และแห่งใดเป็นของต่อใหม่นั้น ปรากฏว่าบางแห่งทำเป็นบัวขอบนอกและฉาบปูนไว้เรียบร้อยแล้ว แต่กลับก่ออิฐทับเข้าไว้ขยายให้ยาวขึ้น บางแห่งเอาอิฐก้อนเล็ก ๆ มาเรียงลำดับทับไว้เลย ๆ โดยไม่ได้ก่อหรือซ้อนกันให้แน่นสนิท ซึ่งเมื่อเปิดดินออกหมดแล้วน่าจะกลัวจะทนฝนอยู่ไม่ได้ แต่อิฐเหล่านั้นในปีนี้ ม. ปีแอร์ ดูปองต์ยังไม่ได้เอาออกเขาบอกว่า ถ้าทางกรมศิลปากร เห็นไม่เป็นประโยชน์อย่างใดจะเอาออกเสียก็ได้ เพราะไม่ใช่ของก่อสร้างแต่เดิม เป็นของที่ทำรื้อหลังต่อมามาก ไม่จำเป็นจะต้องรักษาไว้

ทางทิศใต้ได้พบบัวขอบนอกก่อซ้อนอยู่ภายในอิฐลำดับหลายแห่ง ซึ่ง ม. ปีแอร์ ดูปองต์ได้ให้ตัดอิฐที่ก่อทับใหม่ออกเป็นช่องสำหรับทำแผนผัง และนอกจากนี้ยังได้พบทางขึ้นเดิมเป็นรูปครึ่งวงกลมซ้อนกัน ๒ ชั้นพร้อมทั้งบรรไดขึ้นอีก ๓ ขั้น ด้วยบรรไดได้ฉาบปูนไว้เรียบร้อยแล้ว แต่ได้ถูกก่อทับแปลงเป็นทางขึ้นใหม่กว้างใหญ่ออกไปอีก คือกว้างกว่าเดิมข้างละ ๒ เมตร ยาวออกไปอีก ๔ เมตร

รวมความว่าของซึ่งก่อสร้างไว้แต่เดิมนั้นมีสถูปใหญ่อยู่กลาง และมีเจดีย์บริวารล้อมสถูป. ฐานเจดีย์บริวารและฐานสถูปเป็นเหลี่ยมทั้งนั้น คงจะกลมจะเพาะตัวสถูปใหญ่ ส่วนทางขึ้นนั้นทำเป็นบรโศกกว้างประมาณ ๑.๒๐ เมตร ขึ้นบนองค์เจดีย์โดยไม่มีหลังคากันฝน ต่อมาคงจะในสมัยใกล้เคียงกันได้เปลี่ยนแปลงใหม่โดยก่อเป็นทางขึ้นทับของเดิมทำให้สูงขึ้น และขยายให้ยาวใหญ่ออกไปอีก แล้วก่อซุ้มหลังคาขึ้นเหมือนกันทั้ง ๔ ทิศ และคงจะทำเป็นคดมีหลังคา รอบฐานทักษิณของ สถูปอีกชั้นหนึ่ง เพราะใน ระหว่าง ทางทิศใต้ นี้ก็ได้พบรอยหลุมใหญ่ ๆ ขนาดกว้าง ๖๐ ซม. ยาว ๘๐ ซม. เรียงกันไปหลายหลุม ซึ่งเข้าใจว่าจะเป็นหลุมสำหรับตั้งเสาขึ้นรับหลังคาเป็นแน่

ของที่ขุด พบใน ระหว่าง ทำการขุดแต่งที่วัดพระเมรุนี้มีรวมทั้งสิ้น ๖๕๑ ชิ้น แบ่งออกได้ดังนี้ คือ เครื่องสัมฤทธิ์ ๒ ชิ้น คือพระพุทธรูปสมัยศรีวิชัยองค์ ๑ กับเศษสังวาลย์สมัยอยุธยา ชิ้น ๑ เครื่องปูนปั้นและดินเผา ๕๓๕ ชิ้น เครื่องศิลา ๒๖ ชิ้น และพระพิมพ์ดินเผา ๘๘ องค์ ซึ่งแตกชำรุดทุกองค์

ของเหล่านี้ ม. ปิแอร์ ดูปองต์ได้เลือกไปเก็บรักษาไว้ ณ พิพิธภัณฑ์สถานท้องถิ่นโดจันตามสัญญาบ้าง คือเครื่องปูนปั้น ๖๔ ชิ้น พระพิมพ์ดินเผา ๓๑ องค์ และกรมศิลปากรได้เลือกชิ้นดี ๆ มาไว้ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติที่กรุงเทพฯ ๑ คือเครื่องปูนปั้น ๓๓ ชิ้น เครื่องสัมฤทธิ์ ๒ ชิ้น (คือพระพุทธรูปกับเศษสังวาลย์) เหลือ

นอกจากนั้นได้ส่งมอบให้ คณะกรรมการ จังหวัด เพอเก็บรักษาไว้
ที่ในพระปฐมเจดีย์ พิพิธภัณฑสถาน เพื่อ เปิดโอกาสให้ ประชาชน
ได้ชมต่อไป

ของที่ ม. ปีแอร์ คูปองต์เลือกเอาไปนั้น สำหรับพระพิมพ์
กรมศิลปากรได้ยอมให้เขาเลือกก่อน เพราะในพิพิธภัณฑสถาน ฯ
ของเรามีองค์ดี ๆ อยู่มากแล้ว (พระพิมพ์ที่ได้พบมี ๓ ชนิด คือ
ทำเป็นพระพุทธรูปเดี่ยว ๑ ทำเป็นพระพุทธรูปปางมหาปฎิหารย์ ๑
สองชนิดนี้เป็นสมัยทวารวดี ทำเป็นพระพุทธรูป ๓ องค์ติดกัน
อีกชนิดหนึ่งเป็นสมัยลพบุรี) ส่วนเครื่องปั้นดินเผาเราได้เลือก
ของดีพิเศษไว้ก่อน ๒-๓ ชิ้น ซึ่งเป็นของแปลกเช่นเศียรยักษ์
กรวย และมงกุฎเทวดา นอกจากนั้นก็เลือกชิ้นดี ๆ มากอง
รวมกันไว้แล้วแบ่งกัน แล้วแต่ผู้ใดจะต้องการสิ่งใดก็ตกลงกัน
ทั้งสองฝ่าย เมื่อเป็นที่พอใจกันแล้วก็แบ่งกันไป

เนื่องจากการขุดค้นซากโบราณสถานแห่งนี้ยังไม่สำเร็จเรียบ
ร้อยดี ถึงฤดูฝนทำการขุดไม่สะดวกและจำเป็นต้องหยุด ตั้งได้กล่าว
มาแล้วในตอนต้น ม. ปีแอร์ คูปองต์จึงได้กำหนดจะเดินทางจาก
อินโดจีน เพื่อเข้ามาทำการขุดค้นต่ออีกครั้งหนึ่งในท้ายฤดูหนาวปี
นี้ และได้ทำการขุดค้นที่อื่นในจังหวัดนครปฐมนี้ต่อไปอีก ๒-๓ แห่ง
คือ ที่เนินพระ ตำบลดอนยายหอม แห่ง ๑ ที่วัดพระประโทน
แห่ง ๑ กับที่วัดธรรมศาลาอีกแห่ง ๑ ซึ่งกรมศิลปากรจะได้เผย

แพร่ ผลแห่งการ ขุดค้นให้ทราบต่อไปใน เมื่อได้ทำ การขุดสำเร็จ
เรียบร้อยแล้ว

เรื่องการขุดแต่งวัดพระเมรุ ที่เล่ามานี้เป็นการเล่าด้วยตัว
หนังสือโดยตรง คือไม่มีแผนผังและรูปภาพประกอบเลย เป็น
การยากที่จะทำให้ผู้อ่านหลับตาเห็นภาพได้ทุกตอน นอกจากผู้ที่
ได้เคยเห็นวัดนั้นมาแล้ว เพราะฉะนั้นจึงยังไม่นับเป็นรายงาน
การขุดแต่งวัดพระเมรุโดยตรง เป็นแต่เพียงเรื่องราวของการขุด
แต่งเท่านั้น ถึงเช่นนั้นถ้าอ่านซ้ำๆ ค่อยๆ นึกถึงภาพตามตัว
หนังสือ ก็อาจทำให้เข้าใจได้บ้าง.

กองโบราณคดี กรมศิลปากร

๒๘ กรกฎาคม ๒๔๘๒

พิมพ์ที่โรงพิมพ์พระจันทร์ ทำพระจันทร์ พระนคร
นายสนั่น ตันบุญยืน เจ้าของและผู้พิมพ์โฆษณา

พ.ศ. ๒๔๘๒